

Μπετσάκος προς Γκολίτση

Απάντηση σε μια βιβλιοκρισία του Π. Γκολίτση [[2009-05](#), για την έκδοση: Αριστοτέλης, *Φυσικά Γ', Δ'*. Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια – Σύνθεση: Βασίλειος Μπετσάκος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος 2008].

Απαντά ο Βασίλειος Μπετσάκος (ΑΠΘ)

bbetsakos@hotmail.com

Μια και τα φιλόξενα *Κριτικά* βρίσκονται στην αρχή της λειτουργίας τους, αρχίζω από τα στοιχειώδη. Η εργασία μου συνιστά μία *ερμηνεία* της διδασκαλίας του Αριστοτέλη· ερμηνεία που απαρτίστηκε βαθμηδόν μέσα από πολύχρονη μελέτη των αριστοτελικών πραγματειών και της σχετικής βιβλιογραφίας. Μία ερμηνεία φιλοσοφικού κειμένου, πολύ μάλλον κειμένου αριστοτελικού, και μάλιστα των *Φυσικών*, συνιστά εδώ και αιώνες “καθαρή” φιλοσοφία· το γεγονός ότι «η ιστορία της πρόσληψης του Αριστοτέλη συγχέεται με την ιστορία της φιλοσοφίας» δεν θα έπρεπε να εκπλήττει κανέναν...

Όταν αναφερόμαστε στην “ερμηνεία” φιλοσοφικού κειμένου χρησιμοποιούμε τον όρο με την έννοια που έχει στη φράση: “η ερμηνεία του Χ μουσικού...”. Στην περίπτωση της μουσικής (και της φιλοσοφίας), προβαίνουμε σε αξιολόγηση της ερμηνείας με κριτήρια που καταρχήν κινούνται στο επίπεδο ολιστικής προσέγγισης. Αρμολογούμε σε συνεκτικό σύνολο επιμέρους παρατηρήσεις, αποκωδικοποιούμε πρωτεύοντα συστατικά στοιχεία της κρινόμενης ερμηνείας, παλεύουμε με αυτήν όπως πάλεψε ο ερμηνευτής με το πρωτότυπο. Αν η κριτική στοχεύει και σε μεμονωμένες αποδόσεις της μίας ή της άλλης νότας και μουσικής στροφής, αυτό αποκτά σημασία μόνο στο πλαίσιο της σφαιρικής μας στάσης απέναντι στην ερμηνεία. Ειδάλλως η κριτική αυτοακυρώνεται ή προσπαθεί να επιβιώσει με αναφορές εξαντλούμενες στο αν ήταν καλογουαλισμένο το σαξόφωνο του ερμηνευτή (ή αν ο ερμηνευτής του έργου ξέχασε –μέσα στη γιγαντομαχία του με την ουσία του κειμένου– το τελικό ν στο άρθρο ουσιαστικών).

Έχω ήδη έρθει στην κριτική του Π. Γκολίτση. Αλλά δυσκολεύομαι να διαλεχθώ μαζί της· δεν πληροί τους παραπάνω όρους: ουδεμία ένδειξη ότι ο κριτής έχει συγκροτήσει ή αποδεχτεί μια συνεκτική, συνεπή ερμηνεία των *Φυσικών* ούτε και ότι αφομοίωσε βασικές αρχές της ερμηνείας μου, του φιλοσοφικού ερμηνευτικού *υπομνήματός* μου. Αυτές είναι κατατεθειμένες με αφαιρετικό τρόπο στο κεφ. «Μέθοδος των *Φυσικών*», και αναπτύσσονται διεξοδικά στα Σχόλια σε άμεση “επαφή” με τα προσήκοντα χωρία. Επέλεξα αυτή τη “γραμμή” ανάπτυξης των ερμηνευτικών μου αρχών, διότι έκρινα ότι η

διαρκής επαφή με το κείμενο θα απέτρεπε κίνδυνο διπλό: από τη μία την ακατάσχετη περιπτώσιολογία, από την άλλη τη θεωρητική αφυδάτωση. Ως κλασικός φιλόλογος προέταξα την κειμενοκεντρικότητα, θέλησα να ανήκει πάντα το πρώτο πλάνο στον λόγο του Σταγειρίτη. Θα έπρεπε ίσως να είχα συγκεντρώσει σε ξεχωριστό κεφάλαιο τις πολλές αναφορές στις ερμηνευτικές αρχές υψώνοντας έτσι και ένα τείχος άμυνας απέναντι σε βιαστικές-επιφανειακές κριτικές. Αλλά, έτσι κι αλλιώς, η μετάφραση αριστοτελικού κειμένου συνιστά καθ' εαυτήν τη μέγιστη δυνατή έκθεση σε τέτοιες κριτικές. Παράλληλα, δεν είναι εύκολο στον ερμηνευτή να θεωρητικολογεί για το έργο του· το αφήνει να μιλήσει αφ' εαυτού με την ελπίδα ότι οι δέκτες θα έχουν την ευαισθησία και υπομονή να μοχθήσουν πάνω σ' αυτό.

Δυσκολεύομαι να διαλεχθώ με την κριτική του Γκολίτση για έναν ακόμη λόγο: δεν δείχνει να αφορμάται από ευρύτερη γνώση της φιλοσοφίας του Σταγειρίτη, γνώση απαραίτητη σε όποιον μελετά μία ενότητα του αριστοτελικού έργου [1]. Στο βιβλίο προσπάθησα να αξιοποιήσω το σύνολο της διδασκαλίας του φιλοσόφου· γι' αυτό και προσήγαγα στη μελέτη των *Φυσικών* εκατοντάδες παράλληλα αριστοτελικά χωρία. Παρ' όλη, όμως, τη δηλωθείσα δυσκολία υποχρεούμαι πια να παραθέσω καταρχήν εν είδει καταλόγου ορισμένες συνιστώσες της ερμηνείας και ύστερα βάσει αυτών να σχολιάσω θέσεις του κριτή. Και αυτά, αφενός για να υπερασπιστώ το βιβλίο μου (ο κριτής υπερθεμάτισε σε αρνητικούς όσο και ατεκμηρίωτους χαρακτηρισμούς), αφετέρου –και κυρίως– για να συνεισφέρω και από εδώ στην καλύτερη κατανόηση του αριστοτελικού κειμένου (στη συζήτηση ευελπιστώ ότι θα προσέλθουν και πραγματικά ειδικοί, καταξιωμένοι στον χώρο μας συνάδελφοί μου ερευνητές της αριστοτελικής φυσικής).

A. Ο κεντρικός ρόλος που ανατίθεται από τον φιλόσοφο στη διαλεκτική μέθοδο. Η διαλεκτική αξιοποιείται εκεί ακριβώς όπου δοκιμάζεται η εμβέλεια της αποδεικτικής, ιδιαίτερα σε ζητήματα απόμεινα των αρχών μιας επιστήμης. Ο Αριστοτέλης εισάγει τη διαλεκτική στη φυσική καθώς:

i) αφορμάται από απόψεις προγενεστέρων (δόξαι) [2].

ii) χρησιμοποιεί δεδομένα της γλωσσικής πρακτικής (εισάγονται με τον τεχνικό όρο λέγεται-λέγομεν), εκτιμώντας ότι ο γλωσσικός κώδικας εγκιβωτίζει λανθάνουσες θεωρήσεις ενδεχομένως αληθείς και οπωσδήποτε άξιες περαιτέρω έρευνας [3].

iii) αναφέρεται σε εμπειρικές παρατηρήσεις [4]. προβαίνει σε επαγωγικά συμπεράσματα [5].

B. Ο αποφαιτικός χαρακτήρας της αριστοτελικής διδασκαλίας. Αποφατισμός είναι η άρνηση να εξαντληθεί η αλήθεια στη διατύπωσή της, η άρνηση να ταυτιστούν τα γλωσσικά-γνωστικά σημαίνοντα με τα εμπράγματα σημαινόμενα.

Γ. Οντολογικές σταθερές της αριστοτελικής φυσικής:

i) Η συστηματική προβολή του ερωτήματος για την τροπικότητα της ύπαρξης (πώς ύπαρχειν).

ii) Η πρόταξη ενός τρόπου ύπαρξης των φύσει όντων στο πλαίσιο του οποίου η κίνηση και η συν-ύπαρξη αποκτούν θεμελιακό χαρακτήρα συστατικό της ουσίας των όντων.

iii) Η άρνηση του φιλοσόφου να δεχτεί αυτόνομες και απολυτοποιημένες οντότητες· ο σχετικός τρόπος ύπαρξης πραγματικότητας όπως ο χώρος και ο χρόνος.

Δ. Η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο-παρατηρητή και τον παρατηρούμενο κόσμο· η σχέση ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο της έρευνας. Οι γνωσιοθεωρητικές συνέπειες της άρνησης του Αριστοτέλη να αντιδιαστείλει δραστικά υποκείμενο και αντικείμενο (κατά τον τρόπο της νεωτερικότητας).

Μπορούμε τώρα να εξετάσουμε πώς ορισμένες από τις ανωτέρω ερμηνευτικές αρχές βρήκαν τη μεταφραστική εφαρμογή τους στα χωρία που σχολίασε ο κριτής. Πρόκειται για δύο χωρία στα οποία ο Αριστοτέλης δοκιμάζει ορισμούς (της κινήσεως και του τόπου). Επίσης, για άλλα δύο χωρία στα οποία ο κριτής δεν ικανοποιείται από την απόδοση δύο λέξεων (έμφαίνεται και δοκούντα). Με βάση αυτά αξιολογείται ως παραπλανητική η μετάφραση δύο ολόκληρων βιβλίων των *Φυσικών*, δύο μάλιστα βιβλίων εξαιρετικής γλωσσικής δυσκολίας [6].

Αρχίζω με τα τελευταία χωρία. Γιατί άραγε απέδωσα –ύστερα από μεγάλο προβληματισμό– τη φράση *τὸ δ' ἄπειρον ἐμφαίνεται πρῶτον ἐν τῷ συνεχεῖ* ως εξής: «το πρώτο-πρώτο που μας έρχεται στο μυαλό όταν κάνουμε λόγο για το συνεχές είναι το άπειρο»; Δεν μπορούσα να μεταφράσω κι εγώ το *ἐμφαίνεται* με το «εμφανίζεται»; Είχα όμως το πρόβλημα: Ποιο είναι το επίπεδο στο οποίο *ἐμφαίνεται* το *ἄπειρον*; Το επίπεδο των πραγμάτων; Ή το επίπεδο των λόγων, της ανθρώπινης γλώσσας και γνωστικής προσέγγισης; Και παραπέρα: είναι τα δύο επίπεδα απολύτως διακριτά; Μήπως διαπλέκονται ως έναν βαθμό; Δεν θα μεταφέρω τον προβληματισμό των Wieland, Heidegger και όσων πήραν μέρος στη σχετική συζήτηση. Απλώς σημειώνω ότι προσπάθησα με τη μετάφραση να αναδείξω το πρόβλημα δηλώνοντας και την ερμηνευτική αρχή: τα πράγματα στα οποία αναφέρεται η αριστοτελική φυσική δεν αληθεύουν καθ' εαυτά αλλά ενώπιον ενός συλλογικού υποκειμένου που προσλαμβάνει γνωστικά την ύπαρξή τους. Η ευρύτερη συνάφεια του κειμένου, με τις συνεχείς αναφορές της σε προσπάθειες ορισμού και σε λόγους περί απείρου [7], υποστηρίζει την ερμηνεία μου.

Πάμε στο επόμενο. Παραθέτω ολόκληρο το χωρίο στο οποίο ο κριτής διείδε πρόβλημα στην απόδοση του *δοκούντα*: *δεῖ δὲ πειρᾶσθαι τὴν σκέψιν οὕτω ποιεῖσθαι ὅπως τὸ τί ἐστὶν ἀποδοθήσεται, ὥστε τὰ τε ἀπορούμενα λύεσθαι, καὶ τὰ δοκούντα ὑπάρχειν τῷ τόπῳ ὑπάρχοντα ἔσται, καὶ ἔτι τὸ τῆς δυσκολίας αἴτιον καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀπορημάτων ἔσται φανερόν· οὕτω γὰρ ἂν κάλλιστα δεικνύοιτο ἕκαστον* [8]. Μετέφρασα: «Η θεώρησή μας, πάντως, πρέπει να γίνει στην προοπτική να αποδοθεί στον χώρο η ουσία του, εις τρόπον ὥστε και τα αδιέξοδα, όσο γίνεται, να ξεπερνιούνται και τα διυποκειμενικώς περί χώρου αποδεκτά να διασφαλίζονται με σιγουριά, ενώ συγχρόνως θα παραμένει προ

ομμάτων η αιτία που μας προκαλεί δυσκολίες και παράλληλα μας θέτει ένα σωρό ζητούμενα γύρω από το πρόβλημα “χώρος”. Με την ακόλουθη θεώρηση θα δειχτούν όλα τα παραπάνω κατά τρόπο άριστο – έτσι πιστεύω τουλάχιστον» [9].

Αυτή η προγραμματική (για τη μελέτη του χώρου) παράγραφος είναι ιδιαίτερα σημαντική, αφού δίνει ερείσματα για κατανόηση της αριστοτελικής γνωσιοθεωρίας. Ως στόχοι ορίζονται: α) Να απαντηθεί το ερώτημα της ουσίας του χώρου, β) να απαντηθούν καίρια ερευνητικά προβλήματα, γ) να αποδειχτούν όντως υπάρχοντα όσα θεωρείται ότι χαρακτηρίζουν το χώρο, δ) να παραμείνει ενεργή η αιτία που προκαλεί ερευνητικά αδιέξοδα στη μελέτη του χώρου. Σχολιάζω τους τέσσερις επιστημολογικούς στόχους [10].

α) Το οντολογικό ερώτημα είναι πρωταρχικής σημασίας. Μια απλώς ποσοτική-μετρητική κατανόηση του χώρου θα παρέμενε ανάπηρη και παραπλανητική.

β) Η επιστημονική θεωρία οφείλει να λύνει όσο το δυνατόν περισσότερα προβλήματα, να αφήνει όσο γίνεται λιγότερα αναπάντητα ερωτήματα. Στόχος της δεν είναι να ανασυστήσει κατά τρόπο οριστικό την αλήθεια στο επίπεδο της γλώσσας-γνώσης, αλλά να προβεί σε διαύγηση του “αντικειμένου” της, εν συνειδήσει ότι η επιστήμη δεν είναι παρά απάντηση σε τεθέντα ερωτήματα. Η έννοια της επιστημονικής πληρότητας δεν είναι έννοια περισσότερο ολοκληρωμένης ταύτισης με κάποια υποτιθέμενη πραγματικότητα, αλλά ενδογνωστική πρόοδος.

γ) Η επιστημονική γνώση οφείλει να τεκμηριώσει το διυποκειμενικώς προφανές. Προϋποτίθεται, έτσι, μια ανθρωπική-κοινωνική-πολιτική εκδοχή της αλήθειας. Αυτή δεν είναι ανταπόκριση προς μια παθητική πραγματικότητα, αλλά ο κοινός λόγος για το υπαρκτό, η αλήθεια ως φανέρωση.

δ) Κάθε επιστημονική απάντηση οφείλει να αφήνει ανοικτό το πεδίο της έρευνας αναδεικνύοντας (και όχι συγκαλύπτοντας) τις ρίζες των προβλημάτων. Η γνώση δεν είναι κλειστό-ολοκληρωμένο-αυτοτελές σύστημα, αλλά διαρκής πηγή αποριών σε μια διαδικασία ατέρμονη-ανοιχτή [11].

Με τον σχολιασμό της ευρύτερης συνάφειας γίνεται ξεκάθαρο ποιες ερμηνευτικές προτεραιότητες με οδήγησαν να αποδώσω τα *δοκούντα* ως «διυποκειμενικώς αποδεκτά»· ήθελα να προβάλλω τη συμμετοχή του υποκειμένου στον απαρτισμό της αλήθειας. Μάλλον υπερέβαλα· οπωσδήποτε, όμως, κινήθηκα βάσει μίας κατατεθειμένης ερμηνευτικής αρχής.

Προχωράμε στα χωρία των ορισμών. Ενοχλείται ο κριτής διότι απέδωσα τον τόπον άλλοτε ως «τόπο» άλλοτε ως «χώρο». Παραθέτω μία φράση του Αριστοτέλη γνωστή σε όσους έχουν ασχοληθεί με τα *Φυσικά*: *καὶ τόπος ὁ μὲν κοινός, ἐν ᾧ ἅπαντα τὰ σώματά ἐστιν, ὁ δ' ἴδιος* [12]. Πόσο ξεκούραστο θα ήταν για τον μεταφραστή να αγνοήσει τη διάκριση και να μεταφράσει ως «τόπους» όλους τους τόπους που συναντάει στο κείμενο! Η ερμηνεία όμως; Τι θα γίνει με το βασανιστικό ερώτημα: «διαθέτει ο Αριστοτέλης θεωρία περί χώρου (όχι locus/place/Ort αλλά spatium/space/Raum) ομολογη προς τη θεωρία του περί χρόνου» [13]; Και αν ναι, ποιο κλειδί θα επέτρεπε να εισδύσουμε ερ-

μηνευτικά στην αριστοτελική θεωρία περί χώρου και να την μελετήσουμε συγκριτικά με τη θεωρία περί χρόνου, παρά η κίνησις [14] και η σχετικότητα στον τρόπο ύπαρξης των φύσει όντων;

Μέχρι πρότινος [15] οι νεοελληνικές μεταφράσεις του Αριστοτέλη συνθλίβονταν ανάμεσα στις συμπληγάδες που κινούν μια κοντόφθαλμη φιλολογική προσέγγιση από τη μία (οι περιέργειες ορισμένων φιλολόγων επιμένουν να ερεθίζονται από το μέγεθος περιφραστικών μεταφράσεων) και μια υψιπετής φιλοσοφική απογείωση από την άλλη (οι πτήσεις ορισμένων φιλοσόφων επιμένουν να λησμονούν πίσω τους τα ίδια τα κείμενα). Προσπάθησα να στοχεύσω στο μέσον. Ασφαλώς αυτό δεν είναι αριθμητικά-ποσοτικά προσδιορισίμο, και η επίτευξή του είναι υπόθεση δύσκολη και προσωπική. Ίσως ξαστόχησα και παρεξέκλινα επί το φιλοσοφικότερον. Μένω με την ιδέα ότι το προσωπικό μου μέσον το πέτυχα. Αν αυτό λειτουργεί ως τέτοιο και για άλλους ειδικούς στον χώρο μας, τόσο το καλύτερο.

Ας επισημάνω, τέλος, μερικά εύστοχα στοιχεία της κριτικής [16].

α) Όντως συνιστά έλλειμμα της Εισαγωγής η απουσία αναφοράς στο πλαίσιο διαμόρφωσης της αριστοτελικής φυσικής. Το ότι στα Σχόλια συζητούνται διεξοδικά τέτοιου είδους ζητήματα (με πλειάδα αναφορών στη βιβλιογραφία) δεν αναιρεί το πρόβλημα. Θεώρησα ότι μετά τη λιτή-πυκνή κατάθεση του Κάλφα περίπτευε να επανέλθω.

β) Πράγματι είναι απλουστευτικός ο (δίστιχος) συσχετισμός μιας αναξαγόρειας διδασκαλίας με σύγχρονες κοσμολογικές υποθέσεις. Έπρεπε να τον είχα αποφύγει.

γ) Δεν σφάλλει ο κριτής που επισημαίνει προβλήματα στην επιμέλεια. Υπήρξαν. Θα τα διορθώσω στην επανέκδοση του βιβλίου. Επίσης, στην έκδοση της σχολιασμένης μετάφρασης των Α' -Β' βιβλίων των *Φυσικών* στην οποία τώρα εργάζομαι –αργεί· θέλουν χρόνια αυτές οι δουλειές– θα φροντίσω να γίνει προσεκτικότερη επιμέλεια.

Σημειώσεις:

[1] Χαρακτηριστικός της σχετικής έλλειψης είναι ο προβληματισμός του Γκολίτση για τη διπλή εκ μέρους μου απόδοση της λέξης *έντελέχεια* («διαδικασία πραγμάτωσης» – «πραγματωμένη ύπαρξη»). Οφείλω άραγε να εξηγήσω ότι η διφυία της *έντελεχείας* διατρέχει το αριστοτελικό έργο στο σύνολό του;

[2] *Φυσικά*, 184b15-25.

[3] 189b32-190a7, 194b32-35, 195b1-16, 218b29-219a.

[4] 198b16-29.

[5] 185a12-14· 210b810· 224b30· 244b3.

[6] Θα είχε ενδιαφέρον να ασχολούμασταν με ένα από τα δυσεπίλυτα προβλήματα που θέτει στον μεταφραστή αυτή η γλωσσική δυσκολία: την απόδοση των τεχνικών όρων της υπό διαμόρφωση φυσικής επιστήμης. Ο Αριστοτέλης άλλοτε κατασκευάζει ο ίδιος το φιλοσοφικό-επιστημονικό λεξιλόγιό του (ορισμένες από αυτές τις λέξεις επέζησαν με το ίδιο ή διαφοροποιημένο περιεχόμενο, ορισμένες χάθηκαν αφού διέτρεξαν μια μεγαλύτερη ή μικρότερη τροχιά), άλλοτε προσλαμβάνει λέξεις που συναντώνται σε

τρέχουσες γλωσσικές χρήσεις και τις μεταμορφώνει σε τεχνικούς όρους (άλλες επιβίωσαν και με τις τρέχουσες γλωσσικές χρήσεις τους, άλλες όχι). Τόσο στην πρώτη όσο και στη δεύτερη περίπτωση ο μεταφραστής αντιμετωπίζει προβλήματα, ορισμένες φορές αξεπέραστα (ιδίως αν θέλει να κρατήσει ενιαία γραμμή). Δυστυχώς τέτοιοι προβληματισμοί δεν άγγιξαν τον κριτή.

[7] Ο Γκολίτσης δεν ερεύνησε το περιεχόμενο σε κανένα από τα χωρία που σχολίασε. Το υπό συζήτηση χωρίο εντάσσεται σε μία παράγραφο με μεθοδολογικές αυτοαναφορές. Αφιέρωσα κατά τον σχολιασμό τρεις σελίδες (νομίζω ερευνητικά πρωτότυπες) στη σημασία που έχει η λέξη μέθοδος σε προοίμια αριστοτελικών έργων. Εδώ θα πω μόνο τα εξής: μέσα στην μέθοδον ακούγεται η όδος. Η μέθοδος δεν είναι προκατασκευασμένο εργαλείο αλλά όδευση στα ίδια τα ερευνώμενα πράγματα. Η μέθοδος συστήνεται εν τοις πράγμασι, τα οποία με τη σειρά τους φανερώνονται στο γνωστικό πεδίο του υποκειμένου. Γι' αυτό ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί στο περιεχόμενο λέξεις όπως: *ἀγνοεῖσθαι*, *διορισμένοις*, *ὀριζομένοις*, *λόγω*. Δεν έπρεπε αυτή η προβληματική να περάσει στη μετάφραση;

[8] 211a7-11.

[9] Με το «όσο γίνεται» απέδωσα την επιλογή απαρεμφάτου (και όχι οριστικής) στην αποτελεσματική πρόταση *ὥστε...* Με το «έτσι πιστεύω τουλάχιστον» απέδωσα τη δυναμική ευκτική στην εκφορά του συμπεράσματος.

[10] Ο σχολιασμός αντλείται από το βιβλίο μου.

[11] Η αριστοτελική γνωσιοθεωρία, όπως περιγράφεται στις παραπάνω θέσεις, είναι προφανώς ορθολογική, πλην όμως ορθολογική με διαφορετική έννοια από τη νεωτερική εκδοχή ορθολογικότητας, τη νοησιарχία και τον ρασιοναλισμό. Στη μελέτη *Ψυχὴ Ἄρα Ζωή. Ο αποφαιτικός χαρακτήρας της αριστοτελικῆς θεωρίας της ψυχῆς* (Αθήνα: Αρμός 2008) έχω χαρακτηρίσει την αριστοτελική ορθολογικότητα ως *αποφαιτική*.

[12] 209a32.

[13] Στο ερώτημα προσπαθώ να απαντήσω σε άρθρο υπό δημοσίευση (τίτλος: «Is Aristotle Truly Unaware of the Notion of Space?»). Εκεί συζητώ και τις αντικρουόμενες θέσεις της διεθνούς βιβλιογραφίας. Οπωσδήποτε, οι κεντρικές γραμμές της ερμηνείας μου είναι κατατεθειμένες στα Σχόλια.

[14] Ο κριτής αναφέρεται στο χωρίο στο οποίο ορίζεται ο *τόπος* και μου καταλογίζει ασυνέπεια (με βάση ένα από δεκάδες αντίστοιχα χωρία, και χωρίς να έχει δικίο ούτε γι' αυτό). Μετέφρασα, ισχυρίζεται, τον *τόπον* ως «χώρο» και δεν τήρησα το κριτήριό μου (ο *τόπος* πρέπει να μεταφράζεται «χώρος» όταν συνδέεται ουσιωδώς με την *κίνησιν*). Ο κριτής εκτιμά ότι δεν υπεισέρχεται στο χωρίο η έννοια της *κινήσεως*. Αν συνέχιζε την ανάγνωση, θα διάβαζε ελάχιστους στίχους παρακάτω (211a4-5): *...φέρεσθαι φύσει καὶ μένειν ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις ἕκαστον τῶν σωμάτων* και (211a12-13): *οὐκ ἂν ἐζητεῖτο ὁ τόπος, εἰ μὴ κινήσεις ἦν ἢ κατὰ τόπον*.

[15] Τα τελευταία χρόνια είδαν το φως της δημοσιότητας εξαιρετικές μεταφράσεις των αριστοτελικών πραγματειών. Αναφέρω αυτές του Δ. Λυπουρλή στα *Ηθικά Νικομάχεια*, την *Ρητορική* και την *Ποιητική*.

[16] Για τις αναπόδεικτες επικρίσεις, όπως εκείνη με την οποία μου καταλογίζεται

ανεπαρκής έλεγχος της βιβλιογραφίας, δεν θα πω τίποτα (καθώς μάλιστα αυτές οι επικρίσεις συμμορφώνονται σε μια τυπολογία αδιακρίτως επαναλαμβανόμενη σε αρνητικές κριτικές). Ο καλοπροαίρετος επαρκής αναγνώστης μπορεί να διαμορφώσει άποψη μελετώντας τις πάμπολλες βιβλιογραφικές αναφορές στα Σχόλια. Πάντως τα έργα που παραθέτω στη Βιβλιογραφία είναι –πλην ελαχίστων εξαιρέσεων– μόνο όσα ρητώς αξιοποιούνται στα Σχόλια. Δεν ήθελα να κουράσω με μία πολυσέλιδη γενική Βιβλιογραφία, δεδομένου μάλιστα ότι στον προετοιμαζόμενο τόμο 1 των *Φυσικών* υπάρχει εκτενέστερη βιβλιογραφική ενημέρωση.

Δημοσιεύθηκε: 8.4.2009

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Μπετσάκος, Β: Απάντηση σε μια βιβλιοκρισία του Π. Γκολίτση. *Κριτικά* 2009-09, <<http://www.philosophica.gr/critica/2009-09.html>>.